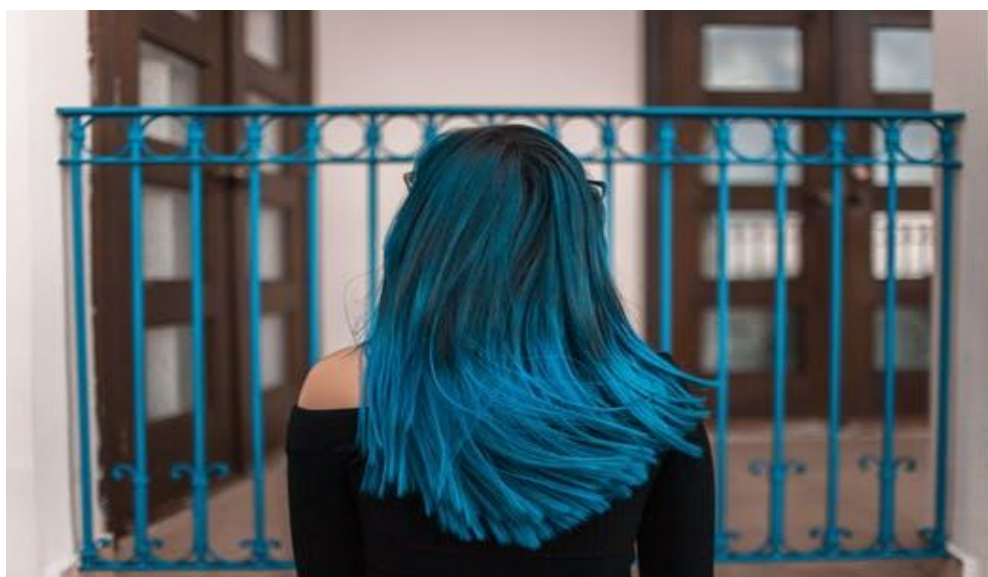
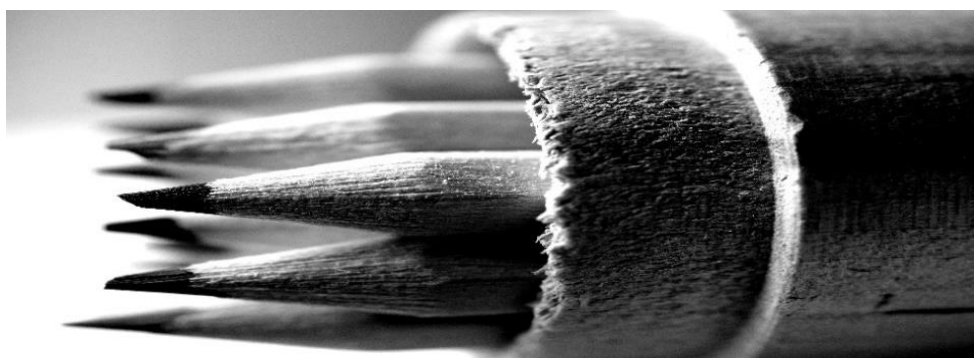

PATYČIŲ DĖŽUTĖ

Greito pranešimo ir reagavimo į
patyčias mokykloje įrankio sukūrimas
SITUACIJOS IR POREIKIO APŽVALGA

KAMILA GASINSKA
LAURA VARSLAUSKAITĖ

Kurk
Lietuvai

 ŠVIETIMO
IR MOKSLO
MINISTERIJA

TRUMPAI

Kodėl mums taip svarbu spręsti patyčių klausimą mokyklose, užtikrinti jų registravimą ir efektyvinti po to vykstančią intervenciją?

Pasaulio Sveikatos Organizacijos (PSO) 2016 metų duomenimis, patyčių paplitimas tarp vaikų ir paauglių Lietuvoje yra didžiausias, lyginant su kitomis 42 tyrime dalyvavusiomis šalimis.

Emocinės paramos tarnybos „Vaikų linija“ duomenimis, patyčių klausimas yra antroje vietoje tarp dažniausiai telefonu vaikų minimų sunkumų, ir per 2017 m. buvo sulaukta net 3641 skambučių šia tema (kitos trys: santykiai su bendraamžiais – 5557, sunkūs jausmai, baimė, nerimas, vienišumas – 3641, santykiai su tėvais – 2751).

Nors 2017 kovo 22 d. Švietimo ir mokslo ministrės įsakymas „Dėl smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose“ nustato, kad visi mokyklos bendruomenės nariai privalo pranešti ir užregistruoti visus realius bei įtariamus patyčių atvejus, šis procesas yra nevykdomas arba vykdomas labai fragmentiškai. Šiuo metu Lietuvoje nėra pakankamai informacijos apie užregistruotų patyčių atvejų skaičių ir yra tikimybė, kad mokiniai negauna reikalingos pagalbos dėl neefektyviai vykdomos intervencijos stebėsenos. Nepaisant to, mokiniams kartais yra sudėtinga kalbėti apie patyčias, o mokytojai ne visada gali jas pastebėti ir staigiai veikti.

Prevencinių programų Lietuvos mokyklose – apstu, tačiau apčiuopiamų rezultatų jos atneša tik ten, kur yra efektyviai įgyvendinamos.

Kyla natūralus klausimas – ką reikėtų daryti, kad mokiniai turėtų galimybę greitai, bet kur ir bet kada pranešti apie patyčias? Kaip užtikrinti, kad tėvai ir mokyklos bendruomenė galėtų įvertinti tikrąjį patyčių mastą ir aktyviai įsitrauktų į intervencijos procesus?

Naujoji švietimo struktūrinė reforma taip pat numato, kad iki 2021 m. gruodžio mėn. mokyklose patyčių mastas sumažės ketvirtadaliu, mokyklos bus saugesnės ir įtraukesnės, bus suteikta psichologinė ir kita švietimo pagalba.

Šia analize siekiame apžvelgti kas yra patyčios, jų registravimo ir intervencijos procesus Lietuvoje.

A background image of a bookshelf filled with various books of different colors and sizes. A blue rectangular box is overlaid on the left side of the image, containing the word 'TURINYS' in white capital letters.

TURINYS

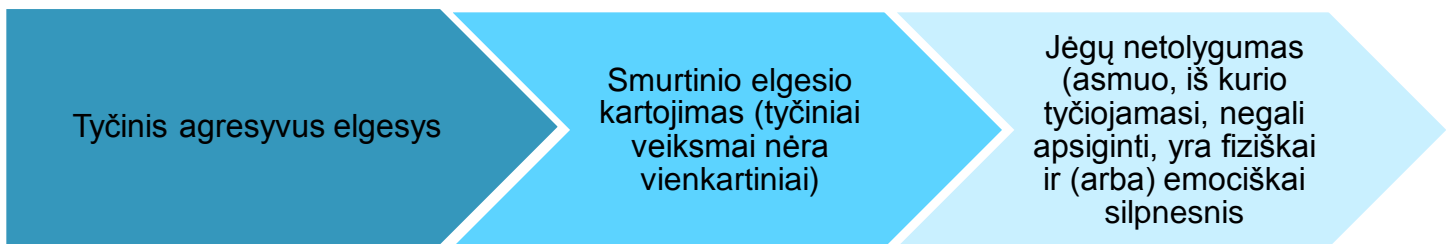
TRUMPAI.....	2
PATYČIŲ APIBRĖŽIMAS, JŲ PRIEŽASTYS IR PASEKMĖS.....	5
PATYČIOS LIETUVOJE	10
PRANEŠIMAS APIE PATYČIAS IR JŲ REGISTRAVIMAS	13
INTERVENCIJA.....	15
IŠVADOS.....	19
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	20

PATYČIŲ APIBRĖŽIMAS, JŲ PRIEŽASTYS IR PASEKMĖS

Patyčios – viena dažniausių priežasčių, dėl kurios „Vaikų linijos“ ir „Jaunimo linijos“ psichologinės pagalbos telefonais skambina Lietuvos vaikai ir paaugliai.

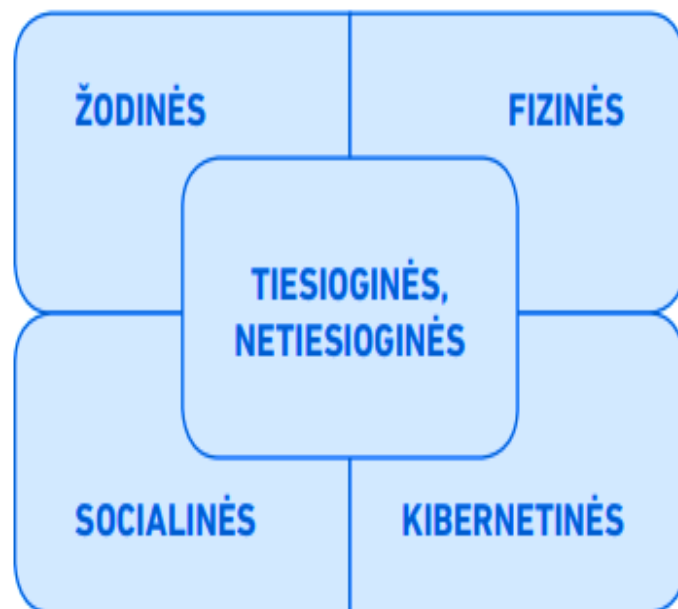
Tai visuomenėje plačiai paplitusi smurto forma, kuri tarp moksleivių kelia vis daugiau susirūpinimo ir tampa aktualia diskusijų tema tiek Lietuvoje, tiek kitose pasaulio šalyse.

Patyčios – tai agresyvus pasikartojantis elgesys, kai stipresnieji nuolat skriaudžia silpnesnius. Galima išskirti tris patyčioms būdingus elementus:¹

Pagal tai, kokia agresija naudojama skaudinimui, patyčias galima skirstyti į žodines, fizines, socialines ir elektronines (kibernetines), dar kitaip vadinamas patyčiomis kibernetinėje erdvėje.²

Gali būti išskiriamos tiesioginės ir netiesioginės patyčios. Tiesioginės patyčios suprantamos kaip atviri išpuoliai prieš auką, tiek verbaliniai (prasivardžiovimas, gąsdinimas, erzinimas), tiek fiziniai (mušimas, spardymas, stumdymas, pinigų ar daiktų atiminėjimas). Netiesioginėmis patyčiomis vadinamas mažiau akivaizdžiai matomas elgesys prieš auką – mėgdžiojimas, apkalbinėjimas, nepadorūs gestai, socialinė izoliacija. Tiesiogiai naudojamas patyčias lengviau pastebėti nei netiesiogines. Kadangi netiesioginės patyčios sunkiau atpažįstamos, jų dažnai gali nepastebėti mokytojai, tėvai ir kiti vaikai.³

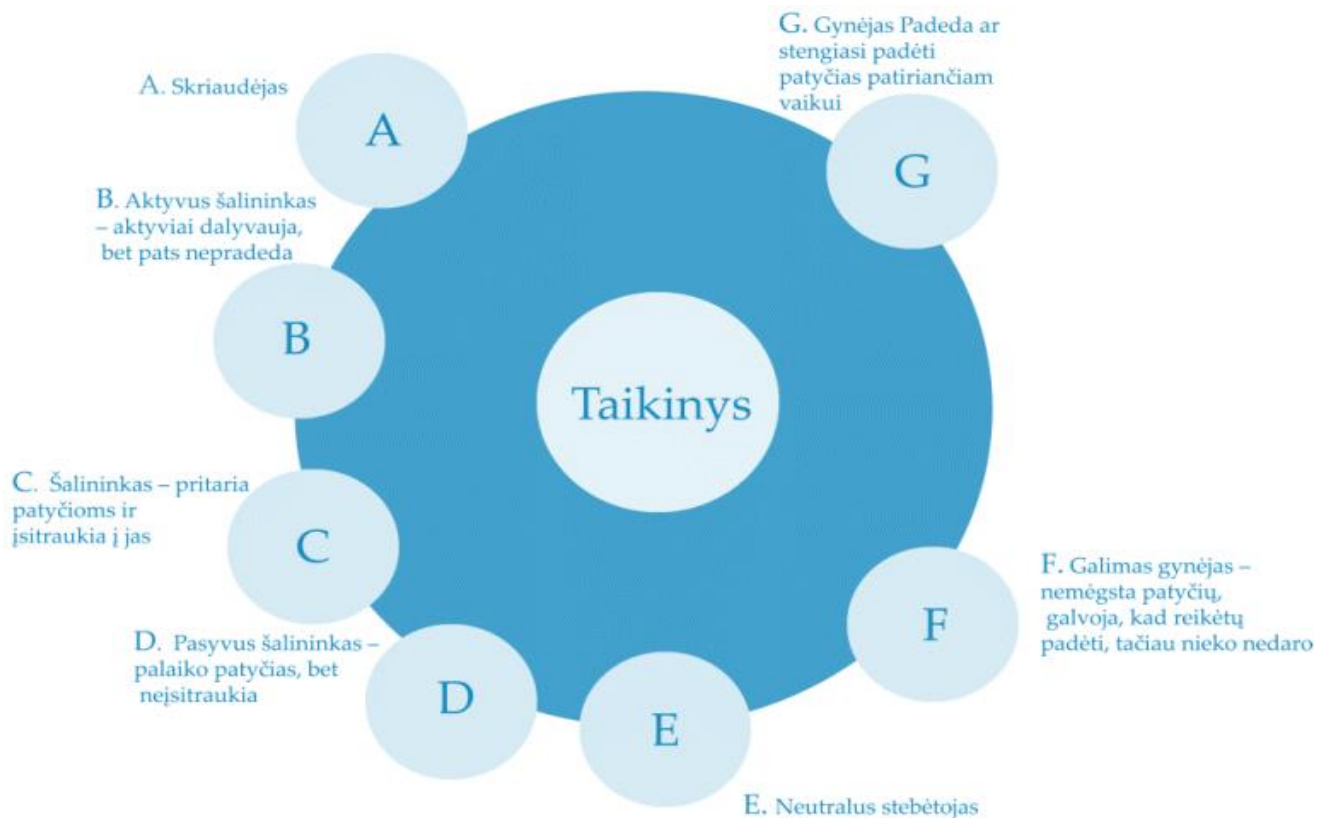
Kiekybiškai daugiausia patyčių įvyksta mokyklose, kadangi šioje aplinkoje būna labai daug vaikų. Svarbu pabrėžti, jog jos stipriai veikia visus – tiek įsitraukusius į patyčias, tiek stebėtojus. Jeigu mokiniai mato, kad nereaguojama į tyčiojimąsi arba netgi jam pritariama, tuomet formuojasi nuostata, kad toks elgesys yra tinkamas ir priimtinas. Pavojinga tendencija – kai tyčiojimasis tampa socialiai vertinamu elgesiu, pvz., mokinys yra vertinamas kitų ir gerbiamas dėl to, kad žemina kitus.⁴ Be mokyklos klimato, labai svarbus ir pačios mokyklos bendruomenės, mokytojų ir tėvų elgesys – kiek jie pastebi patyčias, kiek jas toleruoja arba net prie jų prisideda.

Dažnai mokytojai yra linkę nereaguoti į patyčias, galvoja, kad vaikai turėtų patys išmokti su jomis susitvarkyti, arba tiesiog neskiria pakankamai reikšmės manydami, kad tai „vaikų žaidimai“. Be to, mokytojai linkę daugiau dėmesio skirti incidentams, kuriuose pasitelkiamas fizinis smurtas. Susitikimuose su „Vaikų linijos“, Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centru, Švietimo ir mokslo ministerijos bendrojo ugdymo departamento

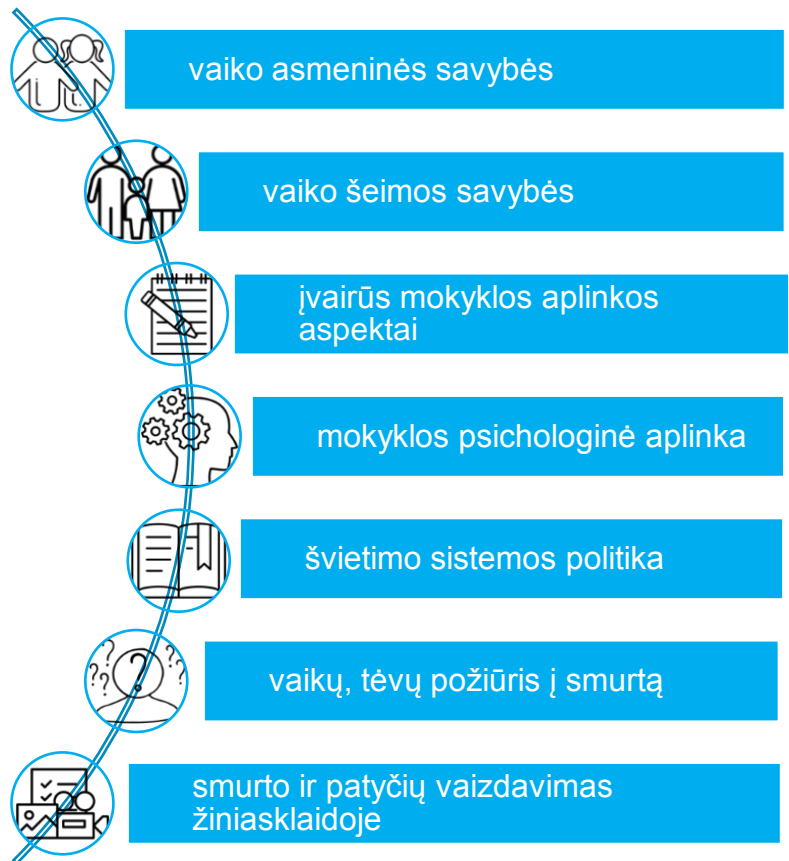
darbuotojais, šios patyčių neatpažinimo priežastys Lietuvos mokyklose buvo minimos kaip dažniausios.

Pačių vaikų vaidmenys patyčių situacijoje gali labai skirtis, kadangi tai yra grupinis procesas, kuriame dalyvauja grupė mokinių.⁵

Dauguma vaikų stebi patyčias. Stebėtojų vaidmuo svarbus, nes jie gali palaikyti skriaudėją, skriaudžiamą vaiką arba išlikti neutralūs. Tyčiojimosi rizika didėja, kuomet šioje situacijoje dalyvauja vaikai, kurie remia skriaudėją. Tikimybė atsirasti patyčioms mažėja, kuomet grupėje potencialūs gynėjai gali keisti grupės atmosferą ir daryti įtaką tolesniems situacijos veiksams.

Mokyklinių patyčių apraiškos yra sudėtingos, jas nulemia asmeninių ir aplinkos veiksnių deriniai. Galima išskirti šias priežastis: ⁶

Nereikia daug tyrimų, kad suprastume emocinę traumą ir žalą, kurią patiria aukų ir patyčių iniciatorių šeimos, mokyklos bendruomenė ir mokytojai. Patyčių pasekmės patyčių dalyviams kartais būna labai tragiškos, vedančios prie savižudybių ir kūno žalojimo. Psichologinė būseną, susijusi su patyčias lydintia socialine atskirtimi, gali vaikui turėti ilgalaikių arba visą gyvenimą atsiliepiančių pasekmių. Jos taip pat vaikams sukelia priešišumą mokyklai, jie nebenori lankyti pamokų, nesugeba susikaupti ir mokytis.

Pavyzdžiui, nustatyta, kad patyčios per artimiausius 30 metų Švedijos visuomenei kainuos 17.5 milijardus kronų.

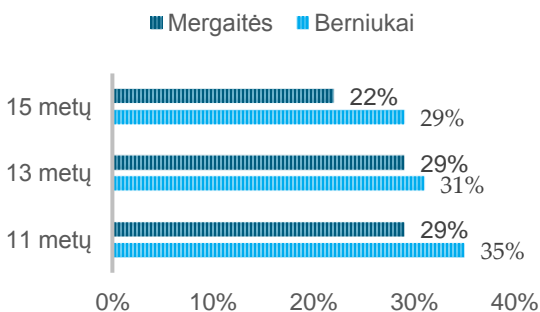
Patyčių keliamus nuostolius galima net apskaičiuoti. Didžiausia Švedijoje patyčių prevenciją vykdanči nevyriausybinė organizacija „Friends“ nustatė, kad patyčios per artimiausius 30 metų Švedijos visuomenei kainuos 17.5 milijardus kronų. Buvo apskaičiuota, kad šios ekonominės išlaidos kyla visiems – mokykloms, savivaldybėms, apskritims ir visiems visuomenės nariams. Ekonomistas Ingvar Nilsson, atlikęs tyrimą šiai organizacijai siūlo atkreipti dėmesį, kad nepaisant šios milžiniškos sumos, aukščiausia kaina kurią sumoka valstybės, yra žmogiškoji. Ją sumoka vaikai, patyrę priekabiavimą ir pažeminimą.⁷

PATYČIOS LIETUVOJE

2013-2014 metais atlikto HBSC tyrimo duomenimis pagal patyčių paplitimo mastą Lietuva pirmauja visose trijose mokyklinio amžiaus kategorijose tarp 42 pasaulio valstybių. Patyčias 2-3 kartus per mėnesį patiria trečdalis Lietuvos mokinių.⁸

PER PASTARUOSIUS KELIS MĖNESIUS PATYRIAU PATYČIAS BENT 2-3 KARTUS PER MĖNESĮ

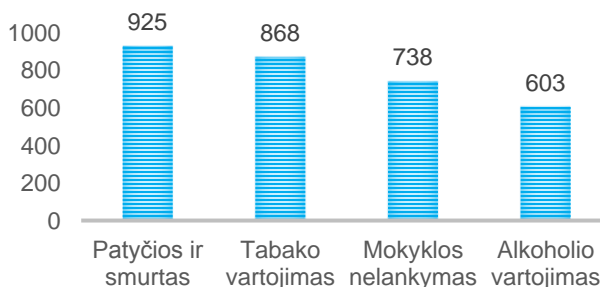

Patyčios išlieka viena aktualiausių ir skaudžiausių šių dienų Lietuvos mokyklų problema. Lietuva, lyginant su kitomis šalimis, pirmauja pagal patyčių paplitimą tarp mokinių, o patyčios išlieka viena dažniausių problemų, kurias mini mokyklų vadovai bei dėl kurios užklausas gauna įvairios organizacijos ir visuomenės sveikatos institucijos.

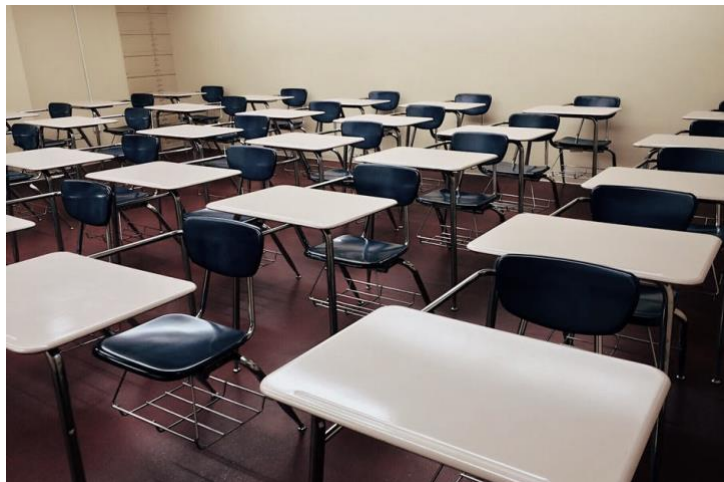
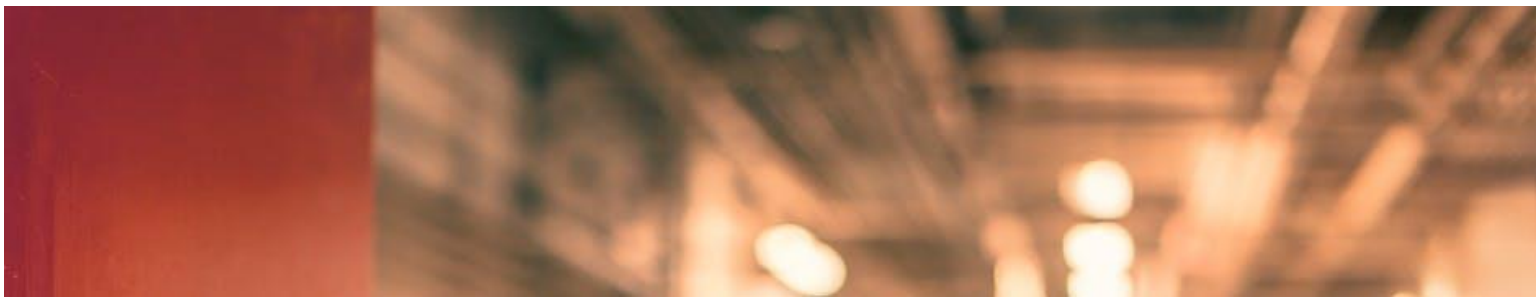
„Vaikų linija“ kasdien sulaukia 10 skambučių apie patyčias.⁹

DAŽNIAUSIOS PROBLEMOS, SU KURIOMIS SUSIDURIA MOKYKLOS, 2016 M.

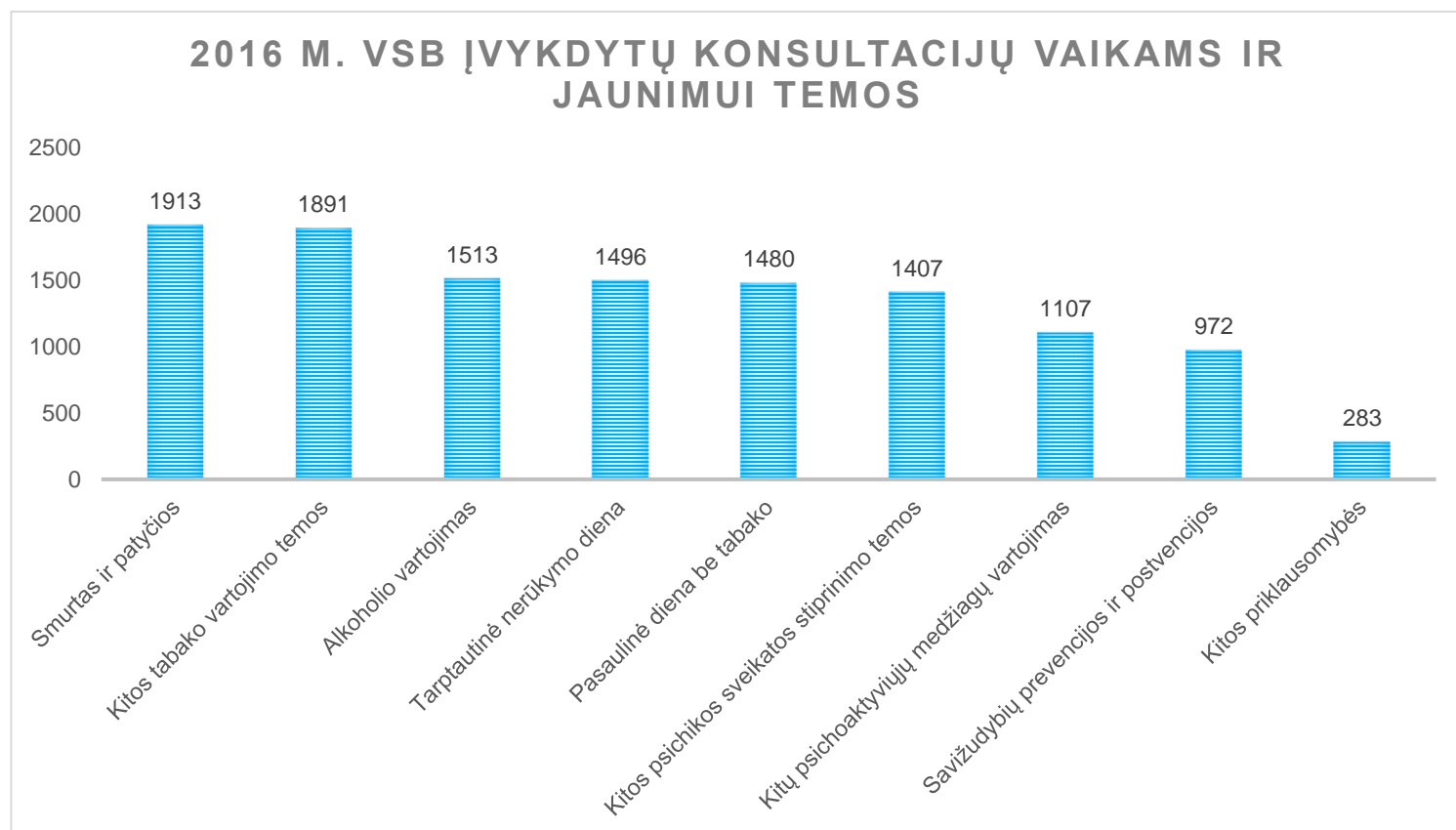
Švietimo valdymo informacinės sistemos duomenimis, 2015–2016 mokslo metais patyčios ir smurtas buvo dažniausiai minima problema, su kuria susiduria mokyklos.¹⁰

2016-2017 mokslo metais 1098 Lietuvos mokyklose dirbo 449 psichologai ir 906 socialiniai pedagogai.¹¹

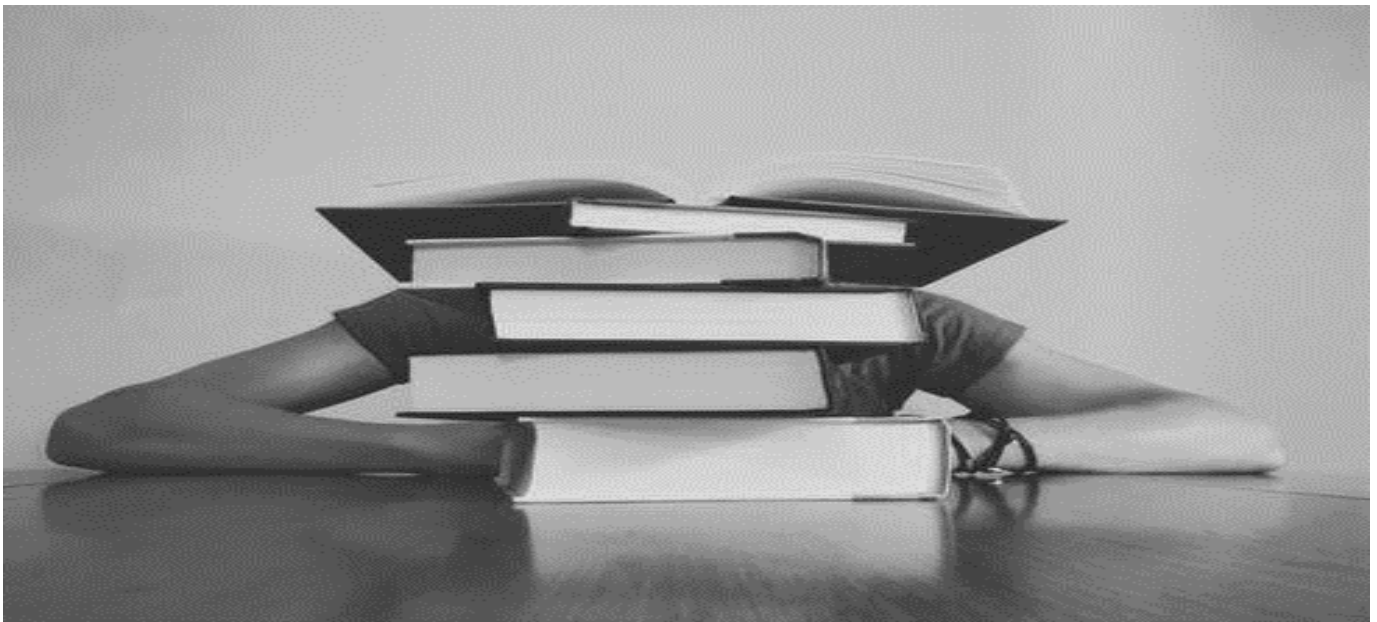
2016 m. LR savivaldybėse veikė 46 Visuomenės sveikatos biurai, kurie psichikos sveikatos stiprinimo tema suteikė 19 105 konsultacijas, iš kurių 12 062 buvo suteiktos vaikams ir jaunimui. Tarp vaikams ir jaunimui suteiktų konsultacijų vyravo smurto ir patyčių tema.¹²

Lietuvos mokyklose daugiau nei dešimtmetį įgyvendinamos prevencinės programos, tačiau apčiuopiamų rezultatų jos atneša tik ten, kur yra efektyviai įgyvendinamos. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centro nuo 2008 m. įgyvendinama ir viena sėkmingiausių laikoma norvegų patyčių prevencinė programa „Olweus“. Programos veiklas tęsiančiose mokyklose, pasak specialistų, patyčių paplitimas sumažėja perpus.

Verta paminėti, kad Švietimo ir mokslo ministerija rekomenduoja ir finansuoja 22 prevencines programas, bet tik 2 iš jų yra skirtos išimtinai patyčių prevencijai (Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centro vykdoma „Olweus“ patyčių prevencijos programa ir „Vaikų linijos“ vykdoma „Friends“ patyčių prevencijos programa). Jų metu kalbama tiek apie patyčių prevenciją, tiek apie patyčių stabdymą ir pagalbos mokiniui teikimą.

PRANEŠIMAS APIE PATYČIAS IR JŲ REGISTRAVIMAS

Remiantis Švietimo ir mokslo ministrės įsakymu „Dėl smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose rekomendacijų patvirtinimo“ kiekvienas patyčių ar smurto atvejis, realus ar įtariamas, privalo būti pranešamas ir registruojamas mokykloje.

2018 m. Vaikų linijos ir Šiaulių miesto Pedagoginės psichologinės tarnybos išleistame leidinyje „Reagavimo į patyčias rekomendacijos“¹³, patalpintame Švietimo ir mokslo ministerijos interneto svetainėje, aprašoma pranešimo apie patyčias tvarka ir pateikiamos rekomendacijos šių pranešimų registravimui ir valdymui. Patariama aprašyti kiekvieną patyčių atvejį (auką, skriaudėją, įvykio laiką ir datą, įvykio aprašymą), jį užregistruoti ir patalpinti mokyklos „Patyčių registracijos žurnale“. Šie duomenys gali būti naudingi mokyklai vedant statistiką, gali padėti identifikuoti patyčiose dalyvaujančias mokinių grupes, bei mažiau saugias mokyklos vietas, kurias suaugę turėtų akyliau stebėti. Taip pat ateityje ši informacija praverstų ieškant būdų efektyviau spręsti patyčių problematiką mokyklose.

Nepaisant to, jog pranešimo apie patyčias mechanizmas bei patyčių registravimas Lietuvoje tik pradeda veikti ir dar yra naujiena, šalyje įgyvendinamose patyčių prevencijos programose („Olweus“ ir „Friends“) šie du kovos su patyčiomis elementai yra įtraukti. Tačiau verta pažymėti, kad 2017-2018 m. „Olweus“ programą įgyvendino tik 284 mokyklos¹⁴, o *Friends* patyčių prevencijos programa nuo 2019 m. sausio 1 d. bus įdiegta tik 20 pilotinių mokyklų.

Nors tiek įstatymas, tiek pateiktos rekomendacijos įgalina visus mokyklos bendruomenės narius pastebėti, pranešti bei užregistruoti visus įtariamus ar įvykusius patyčių atvejus, dažnai šis procesas mokiniams, mokytojams ir mokyklos bendruomenei yra dar pakankamai sudėtingas. Visų pirma, kreipimasis į mokytoją mokykloje neužtikrina vaikui anonimiškumo ir saugumo jausmo, jis nenori tapti skundiku. Visų antra, patyčių atvejo užregistravimas priklauso nuo suaugusiojo, kuriam vaikas praneša apie patyčias, jo gebėjimo jas atpažinti ir noro suteikti reikiamą pagalbą.

It is tricky because something you see as minor may be major to the kid.

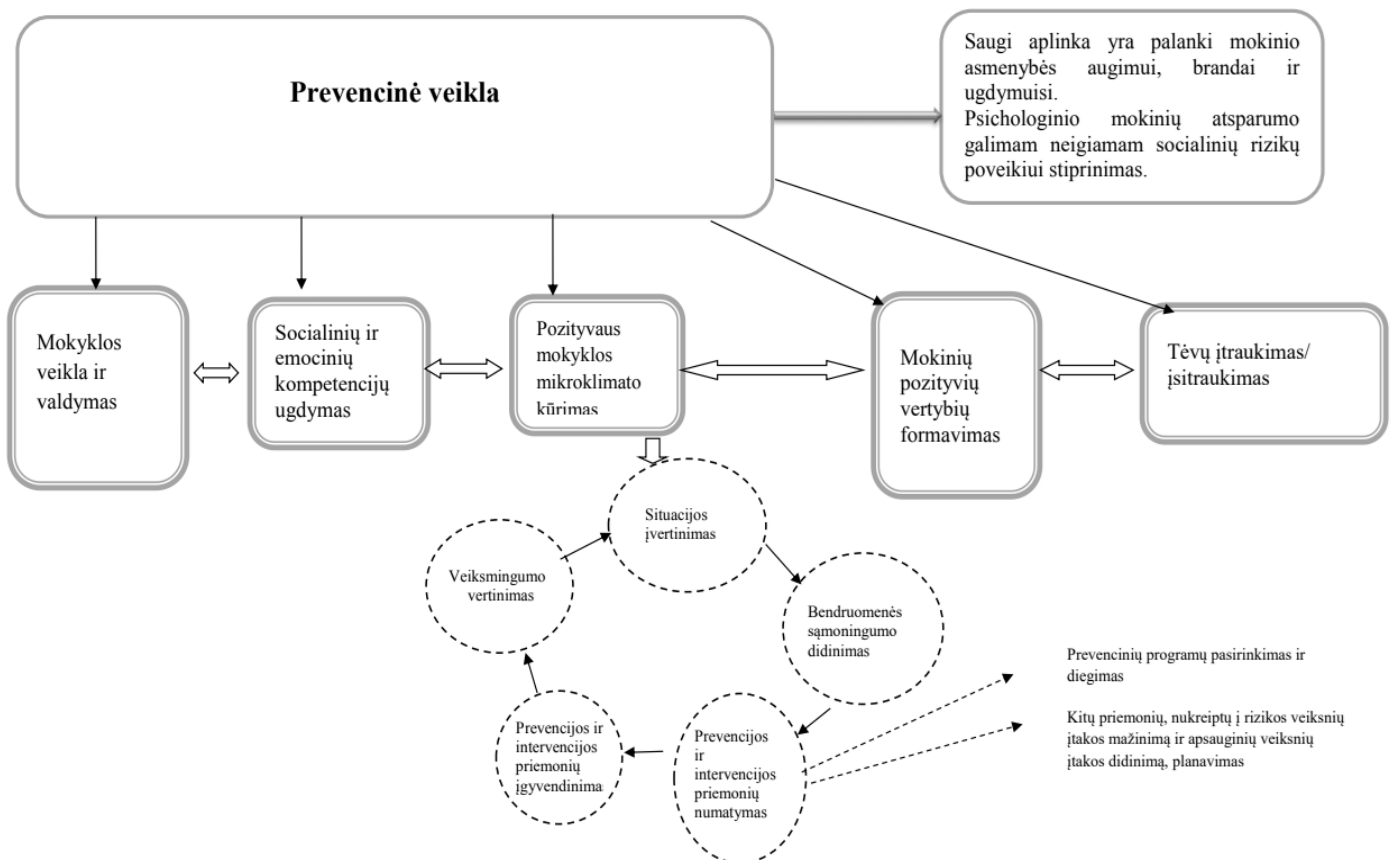
„Tai ne taip paprasta, nes tai, kas tau atrodo kaip menkniekis, gali būti labai svarbu vaikui“¹⁵

„Paaugliui be galo svarbu, kad jis būtų suprastas ir išklaustytas. Išreikšti savo problemas turi būti galima ne tik žodžiu, bet ir telefonu ar elektroniniu paštu. Vaikui turi būti suteikta teisė pasirinkti jam labiausiai priimtina saugiausią būdą, norint papasakoti apie jo patirtas ar stebėtas patyčias.“

G. Girdvainis, Šiaulių universiteto dėstytojas

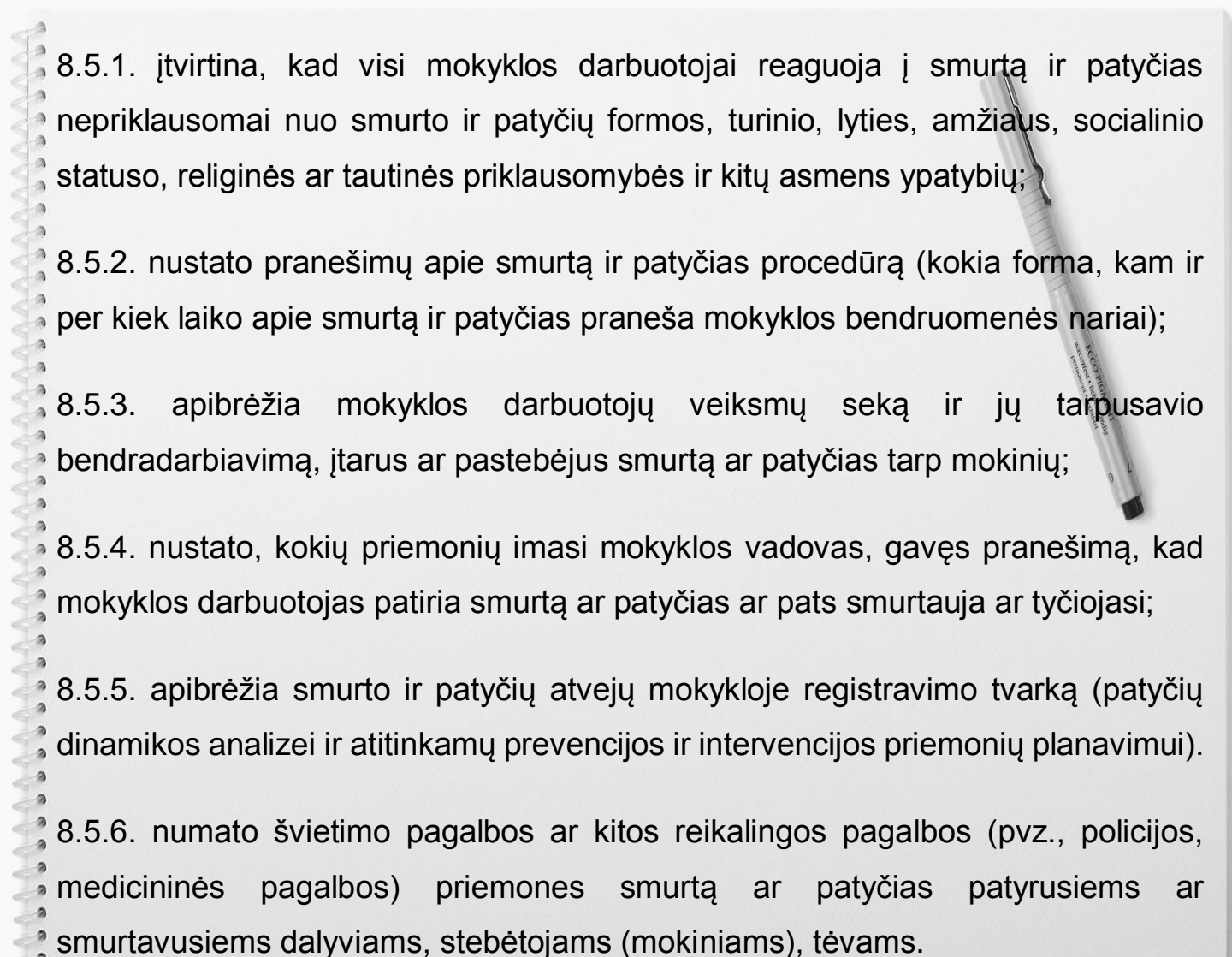
INTERVENCIJA

Remiantis LR Švietimo ir mokslo ministrės įsakymu „Dėl smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose rekomendacijų patvirtinimo“, įsigaliojusiu 2017 m. rugsėjo 1 d., **intervencija apibrėžiama kaip vadovo, pavaduotojų, mokytojų, švietimo pagalbos specialistų ir kitų mokyklos darbuotojų koordinuoti veiksmai, nukreipti į smurto ir patyčių stabdymą, taip pat švietimo pagalbos priemonių visumą.**

Saugios aplinkos mokykloje kūrimas apima glaudžiai tarpusavyje susijusius integraliai veikiančius komponentus: MOKYKLOS lygmuo, SAVIVALDYBĖS lygmuo, NACIONALINIS lygmuo.¹⁶ Įdomu tai, kad žodis „prevencija“ įsakyme paminėtas 57 kartus, o žodis „intervencija“ tik 9 kartus (7 iš jų mokyklos lygmenyje).

Mokyklos lygmeniu jos vadovas įsakymu patvirtina smurto ir patyčių prevencijos ir intervencijos vykdymo mokykloje tvarką, kurioje pažymima, kad jis:

-
- 8.5.1. įtvirtina, kad visi mokyklos darbuotojai reaguoja į smurtą ir patyčias nepriklausomai nuo smurto ir patyčių formos, turinio, lyties, amžiaus, socialinio statuso, religinės ar tautinės priklausomybės ir kitų asmens ypatybių;
 - 8.5.2. nustato pranešimų apie smurtą ir patyčias procedūrą (kokia forma, kam ir per kiek laiko apie smurtą ir patyčias praneša mokyklos bendruomenės nariai);
 - 8.5.3. apibrėžia mokyklos darbuotojų veiksmų seką ir jų tarpusavio bendradarbiavimą, įtarus ar pastebėjus smurtą ar patyčias tarp mokinių;
 - 8.5.4. nustato, kokių priemonių imasi mokyklos vadovas, gavęs pranešimą, kad mokyklos darbuotojas patiria smurtą ar patyčias ar pats smurtauja ar tyčiojasi;
 - 8.5.5. apibrėžia smurto ir patyčių atvejų mokykloje registravimo tvarką (patyčių dinamikos analizei ir atitinkamų prevencijos ir intervencijos priemonių planavimui).
 - 8.5.6. numato švietimo pagalbos ar kitos reikalingos pagalbos (pvz., policijos, medicininės pagalbos) priemones smurtą ar patyčias patyrusiems ar smurtavusiems dalyviams, stebėtojams (mokiniam), tėvams.

Pastebėjęs patyčias mokyklos pedagogas turėtų nutraukti skriaudėjo veiksmus ir informuoti jį, kad toks elgesys laikomas patyčiomis, kurios mokykloje netoleruojamos, taip pat paaiškinti galimas pasekmes: pranešimą auklėtojui ar kuratoriui, direktoriaus pavaduotojui ar kitam atsakingam asmeniui, kuriam pavesta spręsti patyčių klausimus. Be to, pedagogas turėtų įvertinti tikėtiną tolesnę grėsmę patiriančiajam patyčias ir užtikrinti jo saugumą. Jei jis ne mokinio auklėtojas ar kuratorius, turėtų nedelsiant perduoti visą informaciją klasės auklėtojui ar kuratoriui arba patyčių prevenciją koordinuojantiems asmenims (pagalbos vaikams teikimo specialistams, Vaiko gerovės komisijai, administracijai ir pan.).¹⁷

Mokyklų patyčių prevencijos ir intervencijos tvarkos aprašai yra vieši ir daugeliu atveju prieinami jų internetinėse svetainėse. Šiame apraše mokykla numato savo veiklos planą įvykus patyčioms, už intervenciją atsakingus asmenis, tėvų ar kitų specialistų įtraukimą, vaiko gerovės komisijos narių veiklas, taip pat numato kitą švietimo pagalbą.

Tačiau neturime jokių duomenų aukštesniu, nacionaliniu lygmeniu, apie tai, kaip mokyklos tvarkosi patyčių klausimais ir kaip vykdoma intervencija, nes visa atsakomybė šiais klausimais yra deleguojama mokyklai.

2018 metais spalio mėnesį Švietimo ir mokslo ministerijos iniciatyva mokykloms per ITC Švietimo valdymo informacijos sistemą pirmą kartą buvo pateikti klausimynai apie patyčių ir smurto rodiklius už 2017/2018 mokslo metus.

Tačiau kai kurioms mokykloms turint vos po vieną psichologą arba visiškai jo neturint, gali būti sunku užtikrinti tinkamą intervencijos procesą. Taip pat, nors patyčių mastas, kaip teigia statistiniai duomenys, Lietuvoje yra vienas didžiausių Europoje, kai kurios mokyklos tokią informaciją neigia, o ugdymo įstaigų vadovai, atsakingi už intervenciją mokyklose tvirtina, kad jų mokyklose patyčių tiesiog nėra. Suaugusieji, mokytojai bei šeima taip pat ne visada supranta, jog vaikas yra skaudinamas savo bendraklasių įžeidžiančiu elgesiu ar replikomis. Dėl šios ir anksčiau minėtų priežasčių mokyklos skiriasi savo gebėjimais teikti intervenciją ir pagalbą mokiniams.

IŠVADOS

- √ Patyčios vis dar išlieka viena pagrindinių problemų, su kuriomis susiduria Lietuvos mokyklos ir viena pagrindinių priežasčių dėl kurios „Vaikų linijos“ ir „Jaunimo linijos“ psichologinės pagalbos telefonais skambina Lietuvos vaikai ir paaugliai.
- √ Nors įstatymas įpareigoja pranešti ir registruoti visus, net įtariamus patyčių atvejus mokyklose, vykdymas vyksta fragmentiškai.
- √ Iš 22 įgyvendinamų prevencinių programų, tik 2 jų yra skirtos būtent patyčių prevencijai.
- √ Lietuvoje nėra sisteminių duomenų apie registruotus patyčių atvejus mokyklose ir / ar suteiktą pagalbą, nėra intervencijos stebėsenos.
- √ Mokiniai nenoriai praneša apie patyčias dėl baimės būti identifikuotais, tapti skundikais, nesitiki sulaukti pagalbos.
- √ Mokytojai ir visa mokyklos bendruomenė vis dar neatpažįsta patyčių, o mokyklų vadovai dažnai teigia, kad jų mokyklose patyčių tiesiog nėra.
- √ Mokyklose vis dar nėra užtikrintas visiems mokiniams prieinamas pranešimo apie patyčias būdas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- 1 „Vaikų linija” ir Šiaulių miesto pedagoginė psichologinė tarnyba. *Reagavimo į patyčias mokykloje rekomendacijos*. Vilnius, 2018. Prieiga internete: [https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/REAGAVIMO%20%C4%AF_%20PATY%C4%8CIAS%20MOKYKLOJE%20_rekomendacijos_\(VAIK%C5%B2%20LINIJ_A\).pdf](https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/REAGAVIMO%20%C4%AF_%20PATY%C4%8CIAS%20MOKYKLOJE%20_rekomendacijos_(VAIK%C5%B2%20LINIJ_A).pdf) [žiūrėta 2018.10.25];
- 2 Ten pat;
- 3 Povilaitis R. *Mokinių dalyvavimo patyčiose ir psichosocialinio funkcionavimo sąsajos. Daktaro disertacija*. Vilnius, 2008, p. 18–19;
- 4 Ten pat, p. 24–25;
- 5 Projektas „Be Patyčių“. *Vaikų vaidmenys patyčių situacijose*. Prieiga internete: <https://www.bepatyciu.lt/mokykloms/apie-patycias/vaik-vaidmenys-patyci-situacijose/> [žiūrėta 2018.10.25];
- 6 Tsiantis I. (red.) *Vadovas mokytojams „Patyčių prevencija klasėje“*. Prieiga internete: https://www.bepatyciu.lt/media/files/downloadable/Patyciu_prevencija_klaseje_1.pdf [žiūrėta 2018.10.25];
- 7 Friends. *The price of Bullying*. 2016. Prieiga internete: <https://friends.se/en/2016/06/28/the-price-of-bullying/> [žiūrėta 2018.10.25];
- 8 Inchley J., Klemra E, Brooks F, Magnusson J. *Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being*. *Health Behaviour*

- in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2013/14 Survey.* Health policy for children and adolescents, no. 7, 2016, p. 197-205. Prieiga internete: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0003/303438/HSBC-No.7-Growing-up-unequal-Full-Report.pdf [žiūrėta 2018.10.25];
- 9 Vaikų linija. *Metinė veiklos ataskaita 2017 m.* Prieiga internete: https://issuu.com/vaikulinija/docs/vl_ataskaita2017_issuu [žiūrėta 2018.10.25];
- 10 ŠVIS informacinė sistema. *Prevenčių programų įgyvendimas mokykloje 2017-2018;*
- 11 Švietimo ir mokslo ministerija. *Lietuvos švietimas skaičiais 2017. Bendrasis ugdymas.* Vilnius, 2016. Prieiga internete: http://www.smm.lt/uploads/lawacts/docs/667_56a82e4cd0c75722ff1bb6edb046346e.pdf [žiūrėta 2018.10.25];
- 12 Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas. *Metinis pranešimas 2017.* Prieiga internete: [https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/34862%20NTAKD%20Metinis%20prane%C5%A1imas\(1\).pdf](https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/34862%20NTAKD%20Metinis%20prane%C5%A1imas(1).pdf) [žiūrėta 2018.10.25];
- 13 „Vaikų linija“ ir Šiaulių miesto pedagoginė psichologinė tarnyba. *Reagavimo į patyčias mokykloje rekomendacijos.* Vilnius, 2018;
- 14 ŠVIS informacinė sistema. *Prevenčių programų įgyvendimas mokykloje 2017-2018;*
- 15 Mishna, F., Alaggia, R. *Weighing the Risks: A Child's Decision to Disclose Peer Victimization.* Children & Schools, 2005, 27(4), p. 217-226;
- 16 Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministro 2017 m. kovo 22 d. įsakymas Nr. V-190 „Dėl smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose rekomendacijų patvirtinimo“. Prieiga internete: [https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/%C4%AESEKYMAS%20d%C4%97I%20rekomendacij%C5%B3%2003%2014\(1\).pdf](https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/%C4%AESEKYMAS%20d%C4%97I%20rekomendacij%C5%B3%2003%2014(1).pdf) [žiūrėta 2018.10.25];
- 17 „Vaikų linija“ ir Šiaulių miesto pedagoginė psichologinė tarnyba. *Reagavimo į patyčias mokykloje rekomendacijos.* Vilnius, 2018.

Ruošiant šią apžvalgą taip pat buvo panaudota informacija, gauta susitikimų su šiomis institucijomis ir organizacijomis metu:

- √ Švietimo ir mokslo ministerija;
- √ Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras;
- √ LR Vyriausybė;
- √ Nacionalinė mokyklų vertinimo agentūra;
- √ Švietimo informacinių technologijų centras;
- √ Lietuvos moksleivių sąjunga;
- √ „Vaikų linija“;
- √ „Jaunimo linija“.

